

ROLF KARLBOM

Mytbildningar kring tillkomsten av 1719 års regeringsform

I

»Om Karl XII:s dödssätt skola meningarna måhända alltid förbliva delade. Vid början av fäderneslandets långa politiska nedgång ligger i varje fall en tragisk skuld. I den ledande klassens sinnen var hans livsgärning förråd, den politik undergrävd, för vilken han stred, det mål övergivet, som var hans. Dessa ämbetsmän, som i slug förtänksamhet planlade ett nytt regeringssätt, voro icke danade av annat virke än det krigsbefäl, för vilket det föll sig naturligt och självklart att upphäva Fredrikshalls belägring, dela krigskassan och marschera hem för att hålla riksdag.»¹

Erland Hjärne har i dessa skarpa formuleringar karakteriserat förutsättningarna för det frihetstida statsskicket. Går man till det befintliga källmaterialet, möter dock en komplicerad situation. Riksdagshandlingarna lämnar mycket få upplysningar om de överväganden, som har föregått ständernas plena rörande 1719 års regeringsform. Riksdagskallelsen av den 15 december 1718 utsade blott, att Ulrika Eleonora ville rätta och ändra varjehanda, uppkomna nyheter och alldeles avskaffa den

¹ E. HJÄRNE, *Från Vasatiden till frihetstiden* (1929), s. 133. Se även S. U. PALME, C. F. Pechlin i andra kammaren 1909 (*Civibus et rei publicae* (1960), s. 364 ff.).

s.k. suveräniteten. Hon lovade att sätta rikets styrelse uti dess gamla skick och väsende igen, »som ifrån förra tider har varit så lycksaligt».²

Lantmarskalken, Per Ribbing, uttalade vid adelns val av Ulrika Eleonora den 23 januari 1719, att detta skedde på villkor, att hon skrev under den regeringsform »som Ständerne ärna uppsättja, hvarigenom de tänckja afskaffa den skadelige Souverainiteten, conservera den Kongl. Thronen dess Maj:t, Ricksens Råd dess Myndighet och Ständerne deras Frihet». Överste Jacob Grundel, anhängare till generalissimus Fredrik av Hessen, anmärkte den 26 januari, att »numera resolverat är, att en ny Regerings-Form skall uppsättjas».

Först den 27 januari omtalas det emellertid i adelns protokoll, att ett utskott tillsättes för att författa regeringsform, försäkran och valakt. Det bestod av Johan Creutz, Carl de la Gardie, Claes Rålamb, Hugo Hamilton, Claes Bonde, Göran Silfverhjälm, Otto Reinhold Strömfelt, Anders Koskull, Erik Ehrencrona, Sven Lagerberg, Gabriel Stjerncrona och Anders Hylteen.³

Prästeståndet utnämnde den 24 januari elva deputerade (M. Steuchius, T. Rudeen, M. Iser, N. Brauner, I. Bröms, L. Molin, T. Ihre, M. Seth, J. Thun, D. Krok och B. Humerus) att »genom see» de recesser och besluten, som anginge arvsföreningarna, successionsordningen och regeringsformen. Den tillämnade aktiviteten beskrives på ett annat ställe i samma dags protokoll som »arfföreningens och regementzformens öfwerseeende och författande». Det heter den 27 januari, att adeln hade utsett vissa personer att »igenomsee arfföreningarne samt uppsättia regeringsformen».⁴

Borgarståndets protokoll saknar uppgifter om vilka som från

² (A. A. v. Stiernman), Alla riksdagars och mötens besluth, III, s. 1263.

³ RAP 1719, s. 9, 19, 23. Om Grundel se L. THANNER, Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död (1953), s. 226, 229.

⁴ PrP 1719-1720, s. 16 f., 20.

dess sida deltog i författningsarbetet. Man får den 7 februari veta, att »wijssa Ständernes deputerade warit tillsammans att inrätta en rätt regeringzform». Den 9 februari sägs det i likartade vändningar, att regeringsformen »af wissa deputerade af alla Stånden blifwit uppsatt och till närwarande tijder i giörligaste måtto lämpat».⁵

Ständerprotokollen lämnar divergerande utsagor om den tidpunkt, då regeringsformen har förelegat klar. Borgarståndet har redan under den 4 februari antecknat, att den projekterade och författade regeringsformen lästes upp.⁶ Lars Molin skall däremot den 5 februari ha meddelat prästerna, att regeringsformen ännu inte vore färdig. Ärkebiskopen berättade två dagar senare »såsom en nu snart öfwer hela staden kunnig sak», att det på riddarhuset skulle vara en stor split om regeringsformen. Man kunde dock egentligen inte veta något om sammanhanget, förrän man fick det av säker hand. Det dröjde till den 9 februari, innan författningsförslaget kom att föredragas inom ståndet.⁷

Lantmarskalken berättade den 7 februari för adeln, att projektet till regeringsform nu vore uppsatt. Det förslag, som denna dag började att läsas upp på riddarhuset, har presenterats både i en handskriven och en tryckt version.⁸

Det framkom inte heller under ståndens överläggningar särskilt mycket, som kan sprida ljus över författningsens proveniens. Per Ribbing återopade vid adelns behandling av rådets sammansättning åttonde kapitlet i landslagens konungabalk, där konungen tillsäges välja sitt råd. Flera talare inom prästeståndet hänvisade på samma punkt till 1634 års regeringsform.

⁵ BgP 1719–1720, s. 42, 46, 215, 220, 223.

⁶ Ibid., s. 38; jfr s. 199–202. För den källkritiska bedömningen av ständerprotokoll se bl.a. G. OLSSON, *Hattar och mössor* (1963), s. 45 ff.

⁷ PrP 1719–1720, s. 24, 26, 28 ff.

⁸ RAP 1719, s. 27, 29. Den tryckta versionen finns ej upptagen i (S. E. Bring), *Svenskt boklexikon 1700–1829. Riksdagshandlingar* (1961).

Då man på riddarhuset diskuterade formerna för utnämningssrätten, berördes förhållandena i Polen och England. Ärkebiskopen och biskop Svedberg jämförde religionsfrihetsbestämmelserna i England och Sverige.⁹

Då man den 16 februari presenterade författningsutkastet för rådet, framhöll Per Ribbing, att ständerna hade tagit 1634 års regeringsform till fundament. De hade därvid gärna velat ändra det minsta de kunnat.¹⁰

Man påträffar en intressant upplysning under författningsdiskussionerna på riddarhuset våren 1720. Lagman Otto Reinhold Strömfelt förklarade då vid behandlingen av överstemarskalkens ställning i 1719 års regeringsform, att han »hade den ähran at föra pennan vid Regerings-Formens uppsättiande».¹¹

En tysk, politisk gazett, Die europäische Fama, hävdade 1719, att vissa inom Sverige kände till ett projekt, vilket redan för många år sedan hade gjorts upp av några stormän. Enligt detta hade man velat vidtaga sina mått och steg vid den manliga tronföljdens utgång. Man visste väl, vad fundamentallagarna föreskrev i dylika angelägenheter och hur långt en nation låter binda sig av dessa, om den tror sig leva i ett tillstånd av frihet och oberoende.

Det var alltså att förmoda, att kungens död skulle ha kunnat försätta Sverige i stor oordning. Ulrika Eleonoras moderation och hennes makes klokhed hade dock förekommit detta onda, armén varit på samma sida och det utmattade Sverige inte låtit locka sig till ett fördärvligt inbördeskrig. På detta sätt hade Ulrika Eleonora proklamerats till drottning, sedan hon fullständigt hade avstått från suveräniteten.¹²

⁹ RAP 1719, s. 32, 41; PrP 1719–1720, s. 29 f.

¹⁰ Renskr. rådsprot. i allm. är. 16/2 1719, RA; (C. C. Gjörwell), Handlingar uti Svenska Historien utgifne utur Upfostrings Sällskapets Bibliothek, I (1786), s. 66.

¹¹ RAP 1720, s. 158.

¹² Die Europäische Fama 220 (1719), s. 317.

Den holländske ministern De Bie, som anlände till Stockholm vid slutet av mars 1719 och enligt Lennart Thanner tillhörde de välunderrättade, berörde i en depesch den 13 april den författningspolitiska situationen i Sverige. Ulrika Eleonoras makt hade i eder och lagar begränsats så mycket, att hon måste göra allt med rådets kännedom och samtycke. Den gamla adeln hade varit mest angelägen härom. Arvid Horn hade varit den störste tillskyndaren till den nya regeringsformen, men han hade blivit tvungen att avgå till glädje för hovet men också för ständerna, som menade, att han och rådet krävde för stor makt.¹³

Åsikten att Horn hade inspirerat tillkomsten av 1719 års författning, skymtar även i flera andra sammanhang under den tidigare frihetstiden. R. F. Lünar, som skall ha besökt Sverige 1730–1731, uppgav, att suveränitetens fall hade varit Horns verk.¹⁴ Prosten Jakob Serenius hävdade i november 1738 inom sekreta utskottet, att Horn hade burit den tyngsta stenen till grundvalen av vår frihet.¹⁵ Diplomaten E. M. von Nolcken skrev 1751 i sina Politiska och historiska anteckningar, att man kunde betrakta Horn som en av upphovsmännen till suveränitetens avskaffande och enkannerligen till vår regeringsform.¹⁶

Då Anders Johan von Höpken något av åren 1752–1754 i en minnesskrift berörde Horns karriär, lät han sin antagonist framstå som en beundrare av Cromwell. Horn skulle ha ägt »samma omåtteliga ährelystnad, samma tilltagsenhet, samma medel igenom hyckleri och gudsfrucktan, samma hat emot konungaväldet». Regeringsformen, som han upprättade, var en-

¹³ J. De Bies dep. 13/4 1719, 2044, Archief A. Heinsius, Rijksarchief, Haag; L. THANNER, a.a., s. 288, 312, 314.

¹⁴ R. F. LÜNAR, Hinterlassene Staatsschriften und andere Aufsätze vermischten Inhalts, I (1793), s. 16.

¹⁵ Sekr. Utsk. prot. 28/11 1738, RA. Om Serenius se bl.a. B. SALLNÄS, Samuel Åkerhjelm d.y. (1947), s. 55 ff.

¹⁶ vol. 10, Nolckenska saml., RA.

ligt Höpken mer sammanfattad i avsikten att hålla hovet i aga och räddhåga än att den kunde äga längre bestånd än en svag herre och en ackrediterad undersåte ville tillåta det.¹⁷

Höpken uttalade sig i samma riktning, då han på 1770-talet författade *Les annales de la Suède*. Horn vore »l'auteur de l'exclusion de Duc de Holstein, de la mort tragique du baron Goertz, dont il appréhendait le génie et la capacité, et de la forme que prit le gouvernement en 1719».¹⁸

Det hade dock redan på 1765–1766 års riksdag framlagts en ganska annorlunda version om ursprunget till 1719 års regeringsform. Den påträffas i ett memorial, presenterat den 6 oktober 1766 på riddarhuset av hovrättspresident Adam Fredenstierna, vilken tre år senare också lät publicera anförandet i ett delvis omarbetat skick.¹⁹

Fredenstierna inlämnade sitt memorial, därför att en upprorisk allmoge i Västergötland nyligen hade företagit sig att försöka kasta rikets heligt besvurna grundlagar och allmänna lagar över ända. Han gav först en ganska utförlig skildring, hur det svenska folket hade lyckats hävda sin frihet i svunna tider, och kom så in på läget under Karl XII:s sista regeringsår.²⁰

Varje redlig svensk man gjorde sig pinsam sorg och innerliga bekymmer över kungens olycksfulla fälttåg och deras ömkansvärda följder, särskilt sedan han 1716 nödgades draga sig från Pommern till Skåne. Per Ribbing och lagman C. G. Gyllencreutz, som flera år förut hade hedrat Fredenstierna med sitt besynnerliga förtroende och vänskap, nyttjade dennes penna

¹⁷ A. J. v. HÖPKEN, *Skrifter*, I (1890), s. 19. Om motsättningarna mellan Horn och släkten Höpken se A. HELANDER, Daniel Niklas von Höpken 1669–1727 (1927), s. 87 ff., 126 ff.; L. THANNER, a.a., s. 280, 292.

¹⁸ A. J. v. HÖPKEN, a.a., I, s. 35.

¹⁹ RAP 1765–1766, III, s. 302 f., bil. s. 87 ff.; A. FREDENSTIERNA, *Memorialer*, angående finance-werket och lagarnes värkställighet (1769), s. 15 ff. Om Fredenstierna se H. HJÄRNE, *Storpolitiska villobilder från frihetstiden* (Nord T 1889, s. 93 ff.); S. ÅSTRAND, *Adam Fredenstierna* (SvBL, 16, s. 449 ff.).

²⁰ RAP 1765–1766, III, bil. s. 87–91.

vid sina deliberationer och överläggningar, hur riket skulle kunna räddas från alla hastigt påkommande och äventyrliga händelser ifall av kungens död.

De föreställde sig, att en synbar tvist kunde uppröras angående den lediga tronen och att varje svensk med yttersta makt skulle bemöda sig att återställa Sveriges illa bortspilda frihet i sin urgamla hävd. De höll rådligt att strax »enär casus inföllo», vid handen ha en i det bästa utarbetad regeringsform.

Till den ändan företog de sig att gå igenom alla tidigare regeringsformer och deras additament, såsom dem av 1540, 1634 och 1660, samt många forna till detta ämne tjänliga handlingar, som man ganska sorgfälligt letade fram ur riksarkivet och Peringskjölds, Palmskjölds, Schmedmans och Hadorphs samlingar. De glömde inte heller att noga utforska vissa fria, främmande regeringars och staters inrättningar, statuter och reglement samt vad Grotius, Pufendorff och flera hade skrivit därom.

Detta utkast till den nya regeringsformen hanterade Per Ribbing och Gyllencreutz med all möjlig tysthet samt med upptänkligaste flit och sorgfällighet. Det rena konceptet tog Per Ribbing till sig, lät skriva av det genom en trovärdig och pålitlig kanslist i kammarrevisionen och behöll det i sitt förvar.²¹

Tredje dagen efter det Karl XII:s död blev bekant i Stockholm, sammanträdde Per Ribbing och Gyllencreutz med Gabriel Stjerncrona, Lars Molin och justitieborgmästaren Anders Hylteen där. De ansåg, att ständerna nu ägde rättighet att försätta regeringen i det skick, som kunde instämma med rikets höghet och ständernas frihet. Utkastet till regeringsform lästes upp i Fredenstiernas närvaro. De nämnda herrarna övervägde detta i hela tre veckor, varefter ett förbättrat utkast gjordes.

²¹ Ibid., s. 91 f.

Detta reviderade förslag blev lämnat till »flere för sin vitterhet uti statsvetenskapen, juridiquen och rikets allmänna hushållningsärender förfarne mäns» granskning och skårskådande. Vid bestämningen av denna krets skiljer sig dock riksdagsanförandet från den 1769 tryckta broschyren. Fredenstierna nämner i det förra Gustav Bonde, Conrad Ribbing, Josias Cederhjelm, Erik Wrangel, Samuel Akerhjelm, Samuel Barck, Joachim von Düben, Erik Ehrencrona, Olof Cederström, Thomas Fehman och Otto Reinhold Strömfelt, medan han i broschyren även medtager Anders Lejonstedt, Johan Creutz, Salomon von Otter, Henrik Herdhjelm, Johan Thegner, Johan Watrang, Nils Reuterholm, Hans von Fersen, Carl Cronstedt liksom ärkebiskop Steuchius och biskoparna Gezelius, Rudeen och Lund.²²

Själva utkastet till regeringsform blev strax därefter vid riksdagens början i januari 1719 föredraget för ständerna. Efter flera deliberationer, varvid den arbetsamme riddarhussekreteraren Wulfwenstierna skall ha lagt handen, stadfästades författningen den 21 februari 1719 av Kungl. Maj:t och ständerna.

Fredenstierna uppgav också, att han hade blivit nyttjad som lagtolkare av 1723 års ständerkommission, eftersom det var bekant, att han mycket hade brukats vid utkastet till regeringsformen. Fredrik I hade inför honom i förtroende beklagat oroligheterna bland en del allmoge och betygat sitt beständiga uppsåt att ej ett hårsman vika från den besvurna regeringsformen.²³

Flera källor från den gustavianska tiden åberopar Höpken som sin sagesman för påståenden om det frihetstida statskikkets framväxt. De synes emellertid även ha tagit intryck av Fredenstiernas framställning. Anders Schönberg skrev 1778 till bankokommissarie Bergius, att Arvid Horn hade varit den för-

²² Ibid., s. 92 f.; A. FREDENSTIERNAN, Memorialer, angående finance-werket och lagarnes wärkställighet, s. 22.

²³ RAP 1765-1766, III, bil., s. 93 ff.

nämsta orsaken till alla välvningar från Karl XII:s död. 1719 års regeringsrätt var tillskapat redan 1716. Kammarrådet Wulfwenstierna d.ä. var bland Horns förtrogna och hade sagt det till Höpken. Horn ville förskaffa rådet ett sådant välde som på medeltiden men planen förrycktes till någon del. Domprost Molin, som jämte Per Ribbing satte upp 1719 års regeringsform, var demokratiskt sinnad, och de andra stånden var inte så saktmodiga som under tidigare sekler.²⁴

Bergius gav i sitt svarsbrev en något avvikande version. Han hade 1777 hört Höpken förtälja, att denne frågat Wulfwenstierna, som hade varit riddarhussekreterare och brukad vid regeringsformens uppsättande, hur man kunde få ett så utarbetat verk färdigt på så kort tid som mellan Karl XII:s död och riksdagen. Wulfwenstierna hade då svarat, att väl längre tid åtgick därtill. Så snart kungen sista gången gick till Norge, visste man nog säkert, att han aldrig skulle komma mer igen. Alltså började man då betänka sig på ny regeringsform.²⁵

Anders Schönberg rekapitulerade 1781 sina uppgifter för C. C. Gjörwell. Minnesbilden har emellertid delvis förskjutits och kompletterats. Det heter nu, att första utkastet var börjat redan 1716 av Horn, Wulfwenstierna »och flera». Horn skall ha tagit första planen därtill ur Clarendons *Historia belli civilis* av den akten, varmed Cromwell skulle auktorisera sin protektorsmyndighet. Hans försök att skapa rådsvälde fann för mycket motstånd i präste- och borgarståndet. I sammankomsterna 1719, då det överlades om alla punkter av denna regeringsform, förde kommersrådet Silvius pennan. Dessa protokoll vanvårdades av hans arvingar och var alldeles förkomna. Carl Urban Hjärne hade sett ett ark av dem, omlindat kring något lappri.²⁶

²⁴ A. Schönberg till B. Bergius 31/3 1778, p. 108, vol. 18, Bergianska saml., KVA; E. HJÄRNE, a.a., s. 122.

²⁵ B. Bergius till A. Schönberg 17/6 1778, p. 386 f., vol. 18, Bergianska saml., KVA.

²⁶ A. Schönberg till C. C. Gjörwell 27/2 1781, Ep.G. 7: 8, KB; F. LAGERROTH, *Frihetstidens författning* (1915), s. 285 f.

G. G. Adlerbeth har i en avskrift av Gustav Bondes Sveriges tillstånd under konung Fredrik infört vissa randanmärkningar rörande bakgrunden till 1719 års regeringsform. Även han hänvisade till uttalanden av Höpken. Horn vore »en stor personage» i den nya konstitutionen och en fullkomlig aristokrat. Enligt Wulfwenstierna skulle regeringsformen blivit uppsatt 1717 att has i beredskap vid kungens frånfälle och ofelbart uttänkt av samma personer som umgåtts med dennes död.²⁷

Carl Daniel Burén, brukspatron på Boxholm, redovisade 1796 och 1798 i sin dagbok några anmärkningsvärda påståenden om ursprunget till 1719 års konstitution. Kapten Per Ribbing (1757–1805) hade berättat för honom, att konceptet till 1719 års regeringsform, som en Nordenhjelm hade renskrivit och Conrad Ribbing korrigerat, låg på Gimmersta i Södermanland. Hans farbror Per Ribbing d.y. (1717–1802) hade tillagt, att denna regeringsform egentligen varit Per Ribbings d.ä. (1670–1719) foster, i samråd och samarbete året innan den utgavs med O. R. Strömfelt, Gabriel Stjerncrona, kammarrådet Cronfelt i kammarkollegium och riddarhussekreteraren Wulfwenstierna.

Ebba Charlotta Douglas, Conrad Ribbings hustru, hade berättat för Per Ribbing d.y. i hans barndom, hur Per Ribbing d.ä. och Conrad Ribbing var liksom hänryckta från allt annat, då de i samråd hade dikterat 1719 års regeringsform. Conrad Ribbing skall ha anmärkt, att regeringsformen ej kunde äga bestånd, om inte prästerna uteslöts från all befattning vid och mellan riksdagarna. Per Ribbing d.ä. hade invänt, att de oförnekligen borde bibehållas såsom stånd, emedan gemene man allra tryggast styrktes genom dem.²⁸

Den ribbingska familjetraditionen framträder jämväl i de

²⁷ G. Bonde, Sveriges tillstånd under konung Fredrik, fol. 5, F 291, UUB; L. THANNER, a.a., s. 50.

²⁸ C. D. Buréns dagbok 20/9 1796, 23/5 1798, Dep. 69: 3, KB; G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, VI (1931), s. 316 f.

memoarmanuskript, vilka »kungamördaren» Adolf Ludvig Ribbing arbetade på under landsflykten. I *Mémoires de Ribbing* från 1790-talet utpekades Conrad och Per Ribbing som författare till och befrämjare av 1719 års regeringsform. *Histoire des dernières révolutions de Suède*, påbörjad 1810, nämner dessutom Arvid Horn som grundlagsfader.²⁹

En sen kompilation av A. L. Stierneld, *Facta till Revolutions-Historien under Carl XII:s regering*, förlägger tidpunkten för författningsdiskussionernas början till strax efter slaget vid Poltava. Deltagare skall ha varit Per och Conrad Ribbing, vicepresidenten Lejonmarck, Lars Molin, sedermera ärkebiskop Erik Benzelius, Wulfwenstierna m.fl. Fredenstierna förde mestadels protokollet. Detta projekt blev uppräningen till den regeringsform, som taliter qualiter kom i dagen och antogs 1719. Arvid Horn gick visst inte fri för medvetande.³⁰

Slutligen anförde Bernhard von Beskow 1856 i ett äreminne över Urban Hjärne, att denne hade blivit en av de mest framstående deltagarna, då ett nytt regeringskick skulle införas vid Karl XII:s död. Åt Hjärne och lagman Gyllencreutz uppdrogs att granska den nya statsförfattningen, innan den förelades ständerna.³¹

2

Fram till mitten av 1800-talet bröt sig historikernas uppfattning om drivkrafterna bakom 1719 års regeringsform ganska påtagligt mot varandra. Sven Lagerbring förklarade 1779 utan egentlig källhänvisning, att Per Ribbing hade satt upp den i samråd med sina bröder.³² E. M. Fant attribuerade 1804 författningsverket till Per Ribbing och Gyllencreutz. Materialet skulle

²⁹ A. L. Ribbings papper, Kulla Gunmarstorps arkiv.

³⁰ HSH, VII (1819), s. 214 f. E. HJÄRNE daterar *Facta till tidigast* på 1790-talet, kanske senare (a.a., s. 234), L. THANNER hänför den till med säkerhet först på 1800-talet, måhända endast kort före dess publicering 1819 (a.a., s. 64).

³¹ SAH, XXIX (1857), s. 165.

³² S. LAGERBRING, *Sammandrag af Swea-Rikes historia*, V (1779), s. 28.

de ha tagit från Clarendons arbete *History of the Rebellion*, och Fredenstierna förde pennan. Som källor angav Fant den senares memorial och, oriktigt, Höpkens åminnelsetal över Tessin 1771.³³

E. G. Geijer skrev i sin skildring av frihetstiden, att grundlagen till 1719 års regeringsform först uppsattes 1714 och utarbetades vidare 1716. De var enligt Geijer strängt aristokratiska, och Horn åsyftade, att skaffa rådet samma välde som under medeltiden. Själva redaktionen ombesörjdes i synnerhet av Per Ribbing och Lars Molin. Referens skedde till Schönbergs ovan citerade brev till Bergius.³⁴ Anders Fryxell konstaterade, att Per och Conrad Ribbing användes av Görtz och Tessin men tillhörde i själva verket kärnan i det parti, som förberedde en ny regeringsform.³⁵

Fredenstiernas memorial blev dock från 1850-talet den alltmest dominerande källan för historieskrivningen om det frihetstida statsskickets tillkomst. R. M. Bowallius, C. G. Malmström och S. J. Boëthius begagnade visserligen även *Facta till Revolutions-Historien*, men, anmärkte Boëthius, borde Fredenstierna »såsom sjelf medarbetare» i första hand tillerkännas vitsord.³⁶ Man har observerat vissa onöjaktigheter i Fredenstiernas framställning, men denna har vanligen i huvudsak godtagits under hänvisning till att den ändock härrörde sig från ett ögonvittne.³⁷

³³ E. M. FANT, *Utkast til föreläsningar öfver svenska historien*, V (1804), s. 110 f. Om hänvisningen till Höpkens tal över Tessin se E. HJÄRNE, a.a., s. 236.

³⁴ E. G. GEIJER, *Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämsta handlande personerna under tiden från konung Carl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde af regeringen* (1839), s. 19, 50 f.

³⁵ A. FRYXELL, *Berättelser ur svenska historien*, 27 (1858), s. 108.

³⁶ R. M. BOWALLIUS, *Om svenska statsskickets förändring efter konung Carl XII:s död* (1857), s. 10 f.; C. G. MALMSTRÖM, *Sveriges politiska historia från k. Carl XII:s död till statshvälfningen 1772*, I (1855), s. 25 ff.; S. J. BOËTHIUS, *Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning* (Sv HT 1891, s. 250 f.).

³⁷ S. J. BOËTHIUS, a.a. (SvHT 1891, s. 250); E. HJÄRNE, a.a., s. 122, 125; L. THANNER, a.a., s. 16, 42, 49; jfr den mer skeptiska formuleringen av F. LAGERROTH, *Revolution eller rättskontinuitet* (Scandia 1936, s. 25).

Denna argumentation förefaller en smula äventyrlig. Ingen annan källa bestyrker Fredenstiernas medverkan i författningsarbetet. Det är därför nödvändigt att underkasta hans utsagor en kritisk granskning för att utröna, om han besitter den första-handskänedom rörande grundlagsverket, som han gjorde anspråk på att äga.

Först må några yttre omständigheter beaktas. Fredenstierna var 80 år gammal, då han lämnade in sitt memorial. Han åberopade sin auktoritet som en av upphovsmännen till det frihetstida styrelsesättet i ett uppenbart politiskt syfte. Det hade förflutit inemot ett halvt sekel, sedan de beskrivna händelserna inträffade. Ingen av de medagerande, som han nämner, befann sig längre i livet.

Då kontroll av Fredenstiernas uppgifter är möjlig, utfaller denna merendels till hans nackdel. Hans tidsangivelser rörande författningsarbetet efter Karl XII:s död håller inte streck. Han hävdade, att detta hade börjat på tredje dagen efter det kungens fränfalle blev bekant i Stockholm, fortgått inom en trängre krets »uti hela 3 veckor», varpå själva utkastet »strax där-efter» föredrogs för ständerna. Med denna tidtabell blev det naturligt för honom att fixera föredragningen till riksdagens början i januari 1719.³⁸ Av ständsprotokollen framgår dock, att utkastet till ny konstitution presenterades ständerna först dagarna 4–9 februari 1719.³⁹

S. J. Boëthius observerade, att Per Ribbing enligt Erik Benzeliuss dagboksanteckningar befann sig i Uppsala den 8 december och först den 20 december 1718 kallades till Stockholm. Lars Molin skall den 14 december ha predikat i Uppsala. Boëthius höll dock den möjligheten öppen, att det kan ha rört sig om två besök i huvudstaden.⁴⁰ Erland Hjärne noterar få-

³⁸ RAP 1765–1766, III, bil. s. 92 f. Om dödsbudets bekantgörande i Stockholm se L. THANNER, a.a., s. 94 ff.

³⁹ Se ovan s. 134.

⁴⁰ S. J. BOËTHIUS, a.a. (SvHT 1891, s. 250).

taligheten i de skrivelser vilka utgick från Uppsala länsstyrelse dagarna den 8–14 december som ett indicium på att Per Ribbing då hade rest bort från Uppsala.⁴¹

Förklaringen kan lika gärna vara sjukdom. Erik Sparre omtalade i ett brev till sin hustru, daterat Stockholm den 18 december 1718, att Per Ribbing låg illa sjuk i Uppsala.⁴² Under alla omständigheter ställer Benzelius' och Sparres uppgifter Fredenstiernas påstående om att Ribbing, Molin m.fl. varit sysselsatta med författningsarbetet i hela tre veckor i en egendomlig dager.

Några av de personer, som Fredenstierna namnger, kan omöjlig ha medverkat vid regeringsformens tillblivelse. Josias Cederhjelm hölls i rysk fångenskap fram till mars 1722, Joachim von Düben återvände till Stockholm i december 1719.⁴³

Fredenstiernas berättelse om sin roll som grundlagstolkare vid 1723 års ständerkommission kräver jämväl en kommentar. Han skall ha blivit rådfrågad om den egentliga innebörden i författningsens stadgande rörande ständernas rätt att uttyda och förbättra regeringsformen.⁴⁴ År 1723 gällde dock 1720 års regeringsform, vilken just på denna punkt hade erhållit en ändrad lydelse.⁴⁵

Lennart Thanner menade, att de rykten, som återgavs i Die europäische Fama, bekräftade Fredenstiernas framställning. Även om vi bortser från onöjaktigheter i översättningen, synes det svårt att fasthålla identifikationen.⁴⁶ Die europäische Fama

⁴¹ E. HJÄRNE, a.a., s. 152.

⁴² SvHT 1886, s. 258.

⁴³ G. CARLQUIST, Josias Cederhjelm (Sv BL, VIII (1929), s. 14 ff.); O. JÄGER-SKIÖLD, Joachim von Düben (Sv BL, XI (1945), s. 645).

⁴⁴ RAP 1765–1766, III, bil. s. 95 f.

⁴⁵ RAP 1720, s. 139; (A. Brusewitz), Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar (1916), s. 5, 23.

⁴⁶ L. THANNER, a.a., s. 374. För att harmoniera Die europäische Fama med Fredenstiernas memorial översätts »schon seit vielen Jahren» med »för flera år sedan».

lämnar inga konkreta upplysningar om tillämnade författningsplaner utan insinuerar blott, att några stormän har velat utnyttja oklarheten i successionsfrågan och att inbördeskrig hotat. Medan Fredenstierna beskrev Per Ribbings och Gyllencreutz' överläggningar som ursprunget till 1719 års statskick, utmynnade däremot redogörelsen i Die europäische Fama i, att Ulrika Eleonoras tronbestigning och Fredriks av Hessen kloket hade omintetgjort de föregivna konspirationerna.

Den enda punkt, där Fredenstiernas uppgifter kan ställas i en positiv belysning, förefaller vara påståendet, att en trovärdig och pålitlig kanslist i kammarrevisionen fick i uppdrag att renskriva det äldsta utkastet till regeringsformen. Den i Buréns dagbok nämnde Nordenhjelm, Nils Nordenhjelm (1674–1724), var sedan 1712 assessor i kammarrevisionen och utnämndes den 1 september 1718 till lagman i Nyköpings län.⁴⁷ Sambandet mellan dessa båda källor ter sig svårbedömbart, men man måste naturligtvis hålla i minnet, att Burén hade sin information i andra hand och att han skrev mer än 25 år efter publikationen av Fredenstiernas broschyr.

Det kvarstår i vart fall som ett helhetsintryck, att Fredenstiernas utsagor inte kan tillerkännas en större grad av pålitlighet än det övriga traditionsmaterialiet. Hans beskrivning har visat sig så osäker, att man inte vågar uttala sig om eller i vilken utsträckning han verkligen har deltagit i utarbetandet av 1719 års regeringsform. Åsikten om hans ställning som första handsvittne går inte att upprätthålla.

3

Det är synbarligen ganska få tillförlitliga upplysningar, som framträder ur de existerande källorna till arbetet på 1719 års regeringsform. Det verkar överhuvudtaget omöjligt att säkert

⁴⁷ G. ELGENSTIERNA, a.a., V, s. 472.

belägga, att några utformade projekt till nytt statskicks har förelegat vid tiden för Karl XII:s död. Det utkast, som Burén omnämner, har inte återfunnits,⁴⁸ vilket förhindrar en bedömning av dess innehåll och tillkomsttid. Det förhållandet, att bl.a. Arvid Horn och Per Ribbing vid olika tillfällen under åren före 1718 skall ha uttalat sig för en förstärkt rådsmakt,⁴⁹ räcker inte för att bestyrka utvecklade konspirationer av den karaktär, som Fredenstierna omtalar.

Även för tiden mellan kungens frånfälle och riksdagens början är vi sparsamt underrättade. Jacob Grundels uttalande på riddarhuset den 26 januari liksom det faktum, att adeln först den 27 januari lät utse sina representanter i överläggningarna rörande författningsfrågan, antyder att det ännu på ett ganska sent stadium var oklart, ifall en ny regeringsform skulle komma till stånd eller inte.

När man vill tillmäta Per Ribbing en ledande roll vid det frihetstida styrelsesättets framväxt, sker det med hänsyn till hans tongivande yttrande vid sessionen den 23 januari och hans auktoritativa position vid adelns genomgång av författningsförslaget. Skall något namn nämnas vid Ribbings sida, måste det bli lagman O. R. Strömfelt.

Spänningen mellan brist på information och ämnets vikt har varit ägnat att avsätta mytbildningar. Dessa traditioner, främst anknutna till A. J. von Höpken, Fredenstierna och den ribbingska släkten, lämnar oss värdefull kunskap om hur tillkomsten av 1719 års regeringsform uppfattades och politiskt utnyttjades under den senare delen av frihetstiden och under

⁴⁸ Gimmersta gårdsarkiv har sedermera överförts till och införlivats med Eriksbergs arkiv (Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början: Södermanland (1908), s. 257). I Eriksbergs arkiv påträffas dock inte aktstycket.

⁴⁹ F. F. CARLSSON–E. CARLSSON, *Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset*, 8 (1910), N. 137; E. BENZELIUS d.y., *Anecdota Benzelianae* (1914), s. 51. Se om denna ryktesspridning även J. ROSÉN, *Det engelska anbudet om fredsmidling 1713* (1946), s. 10 ff., 67 ff., 78.

den gustavianska tiden. Däremot kan de inte läggas till grund för en historieskrivning, som utan ideologiska förtecken vill skildra ursprunget till den frihetstida författningen.

Traditionen über die Entstehung der schwedischen Regierungsform vom Jahre 1719

Der Aufsatz behandelt die Entstehung der schwedischen Regierungsform vom Jahre 1719. Man hat früher gemeint, dass es schon vor dem Tode Karls XII. im Jahre 1718 in der Opposition weit vorgeschrittene Verfassungspläne gab. Diese sollen in den Jahren 1715–1716 von einem Upsalaer Kreis aus dem Regierungspräsidenten Per Ribbing, dem Senatspräsidenten C. G. Gyllencreutz und dem Dompfarrer Lars Molin bestehend, abgefasst worden sein. Die Hauptquelle dieser Konspirationen ist eine Reichstagsrede im Jahre 1766 vom Oberlandesgerichtspräsidenten Adam Fredenstierna, der eigener Angabe nach in seiner Jugend als Sekretär bei den geheimen Überlegungen der oben Erwähnten gearbeitet haben soll.

Der Verfasser analysiert das ganze verfügbare Quellenmaterial. Er findet dabei, dass Fredenstiernas Darstellung so viele Fehler in bezug auf Personen und Zeitangaben enthält, dass man sich nicht auf seine Behauptungen verlassen kann. Es hat sich überhaupt als unmöglich erwiesen, sicher zu belegen, dass am 30. November 1718 ein ausgearbeiteter Verfassungsplan existiert hat. Noch bei Beginn der Reichstages im Januar 1719 war es unklar, ob man eine neue Regierungsform schreiben sollte oder nicht. Zu dieser Zeit treten Per Ribbing und Senatspräsident Otto Reinhold Strömfelt als die Leitenden in der Arbeit an der Staatsverfassung der Freiheitszeit hervor.